

Ο ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ

Ὁ Κώστας Χατζόπουλος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πνευματικούς πατέρες τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα.

Ἡ σκέψη μας αὐτὴ θὰ φανῆ ἴσως ὑπερβολικὴ : Λίγοι εἶναι ποὺ ξέρουσι τὸ Χατζόπουλο γιὰ ἀγωνιστὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ, καὶ πολλοὶ γιὰ συγγραφεὴ ἢ μεταφραστὴ φιλολογικῶν ἔργων. Ἔχουμε ὁμῶς τὴ γνώμη πὸς πιθανὸν τὰ φιλολογικὰ «Φθινόπωρα» τοῦ Χατζόπουλου νὰ κτρινίσουν σὰν τὰ χινοπωρινὰ φύλλα καὶ νὰ πέσουν μετὰ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἐνῶ ἓνας Χατζόπουλος ἔσθ' ἔτι θὰ ξεχαστῆ ποτέ : Ὁ ἄνθρωπος ποὺ πόθησε, μ' ὄλη τὴν τὴν ψυχὴν, τὴ δημιουργίαν ἑνὸς καινοῦρου κόσμου πρὸ ἠθικοῦ κ' ἔκαμε, ἀπὸ τότες, ἰδιαιτέρως τὸ σοσιαλισμῶ.

Ὅταν προτάχθηκε — στὶς στήλες τοῦ «Νουμῶ» — νὰ συζητιέται σοβαρὰ, ἀπὸ τοὺς διανοουμένους, ὁ σοσιαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα, ὁ Χατζόπουλος (Πέτρος Βασιλικὸς) εἶτανε μετὰ τὸ μέρος τῶν σοσιαλιστῶν, παλεμιστῆς τῶν νασιοναλιστῶν. Εἶτανε — ὁ Σκληρὸς κα' αὐτὸς — οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ μας σ' ἓνα δύσκολο θεωρητικὸν ἀγῶνα ὅπου εἶχαμε νικῆσαι κ' εἶχαμε πάρει στὸ σοσιαλιστικὸ στρατόπεδο τὰ πρὸ φωτεινὰ παιδιά τοῦ δημοτικισμοῦ. Τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα τοῦ Χατζόπουλου γιὰ τὴν Τέχνην, γιὰ τὴ Γλῶσσαν, γιὰ τὸ Ἀρχαῖο θέατρο (1906 — 1909) λένε ὅ,τι θὰ εἶχε νὰ πεῖ ὁ σοσιαλισμὸς πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα, καὶ θὰ μείνουνε, γιὰ τοὺς σοσιαλιστὰς τοῦ μέλλοντος, πηγὲς ἀπ' ὅπου θὰντλοῦνε μιά στέριαν ἐπιχειρηματολογία. Σὲ πόσο ψηλὸ ἐπίπεδο ἀνέβαζε τὴ συζήτησιν ὁ Χατζόπουλος, τὸ βλέπουνε ἀπὸ ἓνα ἀνέκδοτο γράμμα του γιὰ Τέχνην καὶ Σοσιαλισμῶ, ποὺ ὁ «Νουμῶς» δημοσιεύει σήμερον.

Μὰ ὁ Χατζόπουλος δὲν περιώρισε τὴ σοσιαλιστικὴν του δράσιν στὴ θεωρητικὴ συζήτησιν. Ἦθελε νὰ δημιουργήσῃ ὁ ἴδιος κίνησιν. Ἰσως νὰ φιλοδοξοῦσε ν' ἀρχηγέψῃ: μέσζ στὸ σοσιαλιστικὸν ἀγῶνα τοῦ τόπου μας.

Στὰ 1909 ἴδουσι, στὸ Μόναχο, μιὰ «Σοσιαλιστικὴν Δημοτικιστικὴν Ἐνωσιν», μετὰ σκοπὸν νὰ ἐνωθῶμε σ' αὐτὴν οἱ δημοτικιστὰς σοσιαλιστὰς, «γιὰ νὰ προπαγαντίσουμε καὶ ἄλλους (μοῦ ἔγραφε σ' ἓνα του γράμμα), καὶ νὰ πετάξουμε τὴ γλωσσικὴν ἰδέαν σὲ πλατύτερον γλωσσικὸν κύκλον». Κανεὶς βέβαια δὲ θὰ θαρρῆσαι πὸς ὁ Χατζόπουλος ἔβαζε γιὰ σκοπὸν τοῦ σοσιαλισμοῦ του τὸ δημοτικισμῶ. Εἶτανε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴν, στὴν Ἑλλάδα, ἡ δοσκαίλικη καθαρρευσοσιάνικη περίοδος τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κι ὁ Χατζόπουλος ἔβλεπε πὸς ἔπρεπε «ν' ἀντιδοῶσουμε στὶς καθαρρευσοσιάνικες ἰδέας τῶν σοσιαλιστῶν, ποὺ θέλουν νὰ ὀργανώσουν τοὺς ἐργάτες... Σοσιαλιστικὴν κίνησιν — μοῦ ἔγραφε — δίχως τὴ γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, εἶναι κοπανιστὸς ἀέρας». Ὅταν πάρομε καὶ τὸ σοσιαλισμῶ καὶ τὴ δημοτικὴν γλῶσσαν γιὰ πολιτικὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου μας, θάμαστε ἀσυνεπεῖς καὶ σοβιτισαρήδες ἂν τίς χωρίσουμε.

Ἔτσι — ὅπως κάθε μελετημένος σοσιαλιστὴς — ἔβλεπε συγγενεὺς καὶ ἀχώριστους τίς δύο ἰδεολογίας. «Γλωσσικὸν καὶ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι ἓνα». «Δημοτικιστικὸς καὶ ἔθνομικὸς ἀγῶνας πηγαῖουν ἀπ' τὴν ἴδιαν αἰτίαν». (βλ. ἄρθρον του στὸ «Νουμῶ», 12 Ἀπριλίου 1909). Ἰδοὺ τὸ κήρυγμα τοῦ ἀγωνιστῆ δημοτικιστῆ Χατζόπουλου.

Ἐν τούτοις, γιὰ τὴν «Ἐνωσιν» αὐτὴν, ὅπου ἡ γλωσ-

σικὴ ἰδέαν τονίζονταν περισσότερο ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴν, φαίνεται σὲ κάποιον μου γράμμα, νὰ τοῦ εἶχε ἐκφράσει δισταγμοὺς, ἐπειδὴ σ' ἓνα δικὸν του βρισκῶ τὸ ἀκόλουθον παράπονον :

«Τὸ ξέρω πὸς με φαντάζεστε ὅλοι σας, (τὰ μέλη τῆς «Ἐνωσεως») ὄνειροπλέκτη. Βλέπετε τὸ ναβάγιον περισσότερο καὶ σ' αὐτὴν τὴν «Ἐνωσιν». Κ' ἐγὼ εἶμαι ἐτοίμασμένος νὰ τὸ δῶ. Μὰ σύνωρα ξέρω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, πὸς πρέπει νὰ ναθαγήσουν πολλὰς προσπάθειες γιὰ νὰ χαραχτεῖ ἓνας δρόμος. Δὲν πλάθω πολλὰ μετὰ τὸ νοῦ μου. Ξέρω ποῖος εἶναι ὁ Ρωμῖος, ποῖος εἶμαι ἐγὼ ὁ ἴδιος. Μὰ θὰ μείνει ὁ Ρωμῖος γιὰ πάντα τέτοιος ; Τὰ πράματα θὰ τὸν ἀλλάξουν. Ἡ ἀλλαγὴ μάλισ σημαδέβεται σήμερον. Ἄς τὴ βοηθήσουμε λοιπὸν ἐμεῖς μετὰ κάθε μας θυσίαν».

Καὶ πράγματι, ἡ «Ἐνωσιν» ἐκεῖνη, μετὰ ἰδρυτὰς τῆς τοὺς δύο Πολίτηδες (Γιῶργον καὶ Φῶτον), τὸν Ι. Ἀποστολάκη, τὸ Γιάννη Ζερβὸν καὶ ἄλλους σοσιαλιστὰς ἑνὸς φεγγαριοῦ, ναθάγησε, μὰ ὁ Χατζόπουλος δὲν ἀπελπίστηκε. Ἀγωνίστηκε ὅσο κανεὶς ἄλλος δημοτικιστὴς, γιὰ τὸ μπάσιμον τῆς δημοτικῆς γλώσσας μέσα στὴν ἐργασίαν. Θυμοῦμαι πόσον τὸν ἐλύθησα μετὰ τὴν ταχτικὴν μου, ὅταν στὰ 1911 δέχτηκα νὰ γράψω τὰ καταστατικὰ τῶν ἐργατῶν τῆς Κέρκυρας σὲ καθαρῆν γλῶσσαν ! Εἶχε γεννηθεῖ ἐκεῖ πέρα, μέσα στοὺς ἐργάτες, ζήτημα Μαλλιαρισμοῦ καὶ Σοσιαλισμοῦ, καὶ πιστέυνα πὸς, ὑποχωρώντας μπροστὰ στὴ γλωσσικὴν πρόληψιν τῶν ἐργατῶν, δὲ θὰ χάναμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τοὺς διδάξουμε τὸ σοσιαλισμῶ, ὅποταν θὰ καταλάβαιναν μόνοι τους τὸ δημοτικισμῶ. Μὰ ὁ Χατζόπουλος εἶτανε ἀλύγιστος, δὲν ἤθελε νὰ κούσει ἀπὸ σοβιτισμοῦς. Μετὰ τὰ γράμματά του μετὰ μαστίγωνε, μετὰ τὰ σοφὰ του ἐπιχειρήματα μετὰ κέρδιζε στὶς ἀντιλήψεις του. Τὶ πειράζει πὸς οἱ ἐργάτες μετὰ διώξαν — ἅμα θάλησα νὰ συγχρονίσω τὴ δημοτικιστικὴν προπαγάνταν μετὰ τὴν σοσιαλιστικὴν — ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸν Κέντρον Ἀθηνῶν, «ὡς ὄργανον τῶν Μαλλιαρῶν καὶ οὐχὶ Σοσιαλιστῶν» ! Ἄμα μετὰ ξαναφέρανε εἶχανε ἀνγκωρίσει τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν γιὰ ἐπίσημον ὄργανόν τους.

Ἔτσι, χάρις στὴν ἐπιμονὴν τοῦ Χατζόπουλου, χάρις νὰ λοξοδρομήσουμε, ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ μετὰ τῆς ἡ δημοτικιστικὴ ἰδεολογία, μπήκαν στὰ σοματεῖα τῶν ἐργατῶν καὶ εἶναι σήμερον σημαῖες στὰ προγράμματα ὅλων τῶν σοσιαλιστικῶν ὀργανώσεων τῆς Ἑλλάδας.

Τέτοιος ὁσάθηκε μέσα στὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν, ὁ ἀγωνιστὴς τοῦ δημοτικισμοῦ Χατζόπουλος : Ἀδῶλαχτος, φανατικὸς ψυχαριστὴς. Συχνὰ δείχνονταν πρὸς ριζοσπαστικὸς καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Ψυχάρον. Ἐπέμενε — θυμοῦμαι — τὸνομά του Κωνσταντῖνος νὰ γράφεται χωρὶς ν, καὶ τὸ εἶχε γιὰ θανάσιμον παράληψιν ἂν καινὰ φορὰ τυπώνανμε τὸ «Κωνσταντῖνος» μετὰ ν. Θυασιστὴς τοῦ Ψυχάρον, τὸν θάμαζε ξέροντας τὰ ἑλαττώματά του. «Τὸ ὑστέρημα τοῦ χαραχτήρα τοῦ Ψυχάρον δὲ μετὰ παρασέρνει ὡς τὸ νὰ μὴν τοῦ ἀνανηνοῖζω τὴν μεγάλαν θετικὴν ἀξίαν τῆς δράσεως του» (ἀπὸ γράμμα του, 1910).

Κι ὅπως ἀπόλυτος εἶτανε ὁ Χατζόπουλος στὶς δημοτικιστικὰς πεποθήσεις του, ἔτσι ἀπόλυτος εἶτανε καὶ στὴν πίστιν του στὸ σοσιαλισμῶ. «Ἄμα βγαῖ τὸ αἶμα σας (ὁ ἄλλος) ποὺ βνάζουμε μετὰ τὸ δύστυχον Ἰ. Ζα καὶ τὸ Ἀδερφῶτον τῆς Πόλης), θὰ σᾶς γοῶρω ἄρθρον, πάντα ὁμῶς ἀπὸ τὴ δικὴν μου προλεταρίαν ἄπο.

ψη. Σε κομπορμία δεν μπορώ ναρθώ, έστω κι αν μείνω άνεδαφικός και μόνος πρὸς τὸ παρόν». (1908).

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αὐτῆς δὲν ξέφυγε — παρ' ὅσα κι ἂν λένε — ὅταν ἀργότερα κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα ναγωνιστὴ στὸ πλευρὸ τῶν φτωχῶν καὶ τῶν βασανισμένων. Ἄς δοῦμε ὅμως πρῶτα τὴ εἶδους σοσιαλιστῆς, ποιᾶς σχολῆς σοσιαλιστῆς, εἶτανε ὁ Χατζόπουλος.

Ἐπαθὸς τῆς βίας, γιὰ τὴ βία δὲν εἶτανε. Μὲ τὶς ιδέες τοῦ ἀδερφοῦ του Δ. Χατζόπουλου — εισηγητὴ τότε τοῦ συνδικαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα — δὲ συμφωνοῦσε. «Ἄν εἶμουνα αὐτοῦ (μοῦ ἔγραφε στὰ 1912) καὶ λάβαινα, ὅπως καὶ θὰ γινότανε, μέρος στὴν κίνησή σας, δέβαια θάρχομουνα σὲ σύγκρουση μὲ τὸν ἀδερφό μου».

Ὁ Κώστας εἴξερε καλὰ τὸ σοσιαλισμό. Τὸν εἶχε διαβάσει στὰ βιβλία, μὰ τὸν εἶχε παρακολουθήσει καὶ στὴν πράξη, στὴ Γερμανία. Μαρξιστῆς ὀρθόδοξος, εἶτανε ἀπὸ τοὺς λίγους Ἕλληνες σοσιαλιστῆς ποὺ καταλαβαίνουν κ' ἐξηγοῦνε σωστὰ τὰ νοήματα τοῦ Μάρξ. Ληρούσε, σὰν ἐπίσης ἀπὸ αἰσθημα σοσιαλιστῆς ποὺ εἶτανε, νὰ δεῖ μὴν ὄρα ἀρχήτερα κυρίαρχους τοὺς προλετάρους, καὶ θεμελιωμένη τὴ δικαιοσύνη στὸν κόσμῳ, μὰ πίστευε πὼς ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ δὲν μποροῦσε νάρθει προτοῦ πραγματωθοῦνε ὅλοι οἱ ἐπιστημονικοὶ ὅροι ποὺ ἔθεσε ὁ Μάρξ. Πίστευε πὼς ἡ ἐπανάσταση — ἔστω καὶ μισῆς μέρας — θὰ εἶτανε ἀπαραίτητη γιὰ τὸ πάρομο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, μὰ εἴξερε πὼς γιὰ νὰ κρατηθοῦνε σ' αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση στὴν ὄρα τῆς. Ματεριαλιστῆς, περιμένοντας ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὁρων τῆς ζωῆς, τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἰδεολογικοῦ παράγοντα, δὲ φανταζότανε δυνατὴ ἡ διώσιμη μιὰ σοσιαλιστικὴ πολιτεία χωρὶς νάχει κι ἀνάλογα μὲ τὴν προχωρημένη σύνθεσή τῆς μορφωμένους πολίτες.

Δὲ θὰ μακρηγορήσω ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ὑπάρχει, μέσα στὰ γράμματα ποὺ μοῦστειλε, ἓνα, ὅπου ὁ Χατζόπουλος ἐκθέτει ὁ ἴδιος τὶς προσωπικὲς σοσιαλιστικὲς του γνῶμες(1). Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ νοηθεῖ πὼς δὲν εἶτανε «Κοινωνολόγος» (σοσιαλιστῆς τοῦ Κράτους), ἢ κάθε ἄλλου εἶδους ἐθνικιστῆς σοσιαλιστῆς. Τίποτε περισσότερο δὲν ἀνησούχησε τὸ Χατζόπουλο — τότε στὴν ἀρχὴ τοῦ παγκόσμιου πολέμου — ὅσο ἡ ιδέα μήπως ὁ σοσιαλισμὸς χάσει τὸ διεθνὴ του χαρακτήρα. Συχνὰ μοῦ ἔλεγε: «Ἄν ὁ σοσιαλισμὸς γίνεῖ μοναχὰ ζήτημα οικονομικὸ τοῦ ἐργάτη μᾶς χωρῆς, ἢ καταντήσῃ παγκόσμιον ἐβραϊκὸν κίνημα, θὰ τὸν εὐχαθῶ!»

Ἐν τούτοις, ἂν δὲν ἔβαζε γιὰ ἰδανικὸ τοὺς ἐθνικιστικοὺς σοσιαλισμοὺς, παραδέχονταν — σύμφωνα σ' αὐτὸ μὲ τὸ Μάρξ — πὼς οἱ ἐργάτες κάθε τόπου ἔχουν πρῶτα νὰ ξεκάμουν τὴ δικὴ τους μπορζουαζία. Γι' αὐτὸ, μὴ πιστεύοντας σὲ μιὰ σύγχρονη, διεθνὴ, προλετάρικη ἐπανάσταση, ἤθελε, στὰ ζητήματα ταχτικῆς, νάκολοῦθε μιὰ σοσιαλιστικὴ δράση ταίριαχτὴ μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὶς συνθῆρες τοῦ τόπου μας.

Ἐχοντας τὶς ιδέες αὐτῆς, ὁ Χατζόπουλος ἔγραφε μαρξικὲς μονογραφίες, κατάλληλες γιὰ λαϊκὲς προπαγανδιστικὲς προσοῦρες. Ἡ συγγραφικὴ σοσιαλι-

στικὴ του ἐργασία βρίσκεται σκορπισμένη σὲ περιοδικὰ. Στὸ «Σοσιαλισμὸς» τοῦ 1913, μὰ μελέτη «Τὶ θέλει καὶ τί εἶναι ὁ Σοσιαλισμὸς», στὸν «Ἐργάτη - Γεωργὸς» τοῦ Βόλου μὴν ἄλλη γιὰ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία, κλείουν μέσα τους ὅλη τὴν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐπίσης ἔχει γράψει κ' ἓνα διῶ ὑπέροχα σοσιαλιστικὰ ποιήματα.

Μὰ ὁ Χατζόπουλος φιλοδοξοῦσε νὰ φτιάσει καὶ σοσιαλιστικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα. Μοῦ παρατονοῦνταν ἀπὸ τὸ Μόναχο, πὼς ἡ ἀρρώστεια καὶ ἡ διοπάλη («κούραζομαι καὶ πίνουμαι καὶ πέφτω χάμω» — «Ἔμμι ἀναγκασμένος νὰ γράφω καὶ νὰ μεταφράζω γιὰ νὰ κερδίσω κάτι»), δὲν τὸν ἄφριναν νὰ τελειώσει ἓνα σοσιαλιστικὸ δράμα ποὺ ετοίμαζε γιὰ τὸ ἀθηναϊκὸ θέατρο.

Ἡ μεταφραστικὴ του σοσιαλιστικὴ ἐργασία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ «Μανιφέστου» τοῦ Μάρξ. Ὅσοι ἤρθαν ἀργότερα, καὶ τὸ μετάφρασαν ἀπὸ γαλλικὰ κείμενα, δὲν εἴξεραν φαίνεται μὲ πόση εὐσυνειδησία καὶ μαστοριά εἶχε δουλέψει τὴ μετάφρασή του ὁ Χατζόπουλος. Ζήτησε τὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴ ἀπόδοση. «Μοῦ εἶτανε ἀδύνατο νὰ ἀπλοποιήσω τὴν μετάφραση περισσότερο. Τὸ νόημα εἶναι δύσκολο καὶ στὸ πρωτότυπο. Πολὺ συνθετικὸ, καθὼς κ' ἡ γλώσσα. Γι' αὐτὸ προτίμησα νὰ τοῦ φυλάξω τὸ ὕφος ἔτσι σὰν ἱστορικὸν δοκουμεντόν, ὅπως εἶναι τὸ «Μανιφέστο». Καὶ θυμοῦμαι πόσο βασανίζονταν ποὺ δὲν εἴρισκε, στὴ γλώσσα μας, κυριολεξία γιὰ τὸ «Lumpenproletariat». «Τὸ «προλετάρικος συρφετός» δὲν ἐκφράζει καὶ αὐτὸ καλῆτερα τὸ πρῶμα ἀπὸ τὸ ἀλήτες. Στὴ Ρουσία τοὺς λένε: «οἱ ἐπιπόλυτοι». Ἐτσι τὸ εἶχα βάλει μιὰ φορὰ κατὰ σύσταση τοῦ Σκληροῦ. Δὲν μπορῶ νὰ βρῶ τίποτε ἄλλο. Ρώτησε, ξέτασε, ζήτησε σὲ παρακαλῶ».

Μὲ τὴν ἴδια φροντίδα μετάφρασε τὸ «Κεφάλαιο καὶ μισθωτὴ ἐξουσία» τοῦ Μάρξ, ἀτίποτο ἀκόμη. Μὰ εἶναι περὶτὸ νὰ μιλήσουμε κι ἄλλο γιὰ τὴ μετασοσιαλιστικὴ τέχνη τοῦ Χατζόπουλου, ἀγνωρισμένου ἡλαιοῦ μεταφραστῆ τόσων φιλολογικῶν ἀριστουργημάτων. Τυτὴ γιὰ τὸν Ἑλληνικὸν σοσιαλισμὸν, ποὺ ὑπάγουν, στὴ μικρὴ του αἰτιολογία, μετάφρασεις καμωμένες ἀπὸ τὸ Χατζόπουλο.

Γιὰ τὴν ἀξία τῶν κριτικῶν τοῦ Χατζόπουλου θὰ νοιάζον. Ἄλλοι. Ἴσως ἡ μεγαλύτερη πνευματικὴ του ἰκανότητα νὰ εἶτανε ἡ κοστικὴ, λεπτή του κρίση. Πόσα δὲ ἄξιονα νὰ ποῦμε γιὰ τὴν περὶσσητη ἐκείνη κοτικὴ τοῦ Χατζόπουλου — τοῦ σοσιαλιστῆ — πάνω πὸ ἔνα τοῦ Πολουᾶ, γιὰ τοὺς κατοπινοὺς ἔμνους καὶ τὶς ἐπιπτώσεις του, ποὺ τόσο ἀγαποῦσε...

Αὐτὸς εἶτανε ὁ σοσιαλιστῆς Χατζόπουλος. Ἀφήσαμε νὰ τὸν καταλάβετε ἀπὸ μερικὲς σκέψεις χαρακτηριστικὲς, παρμένες ἀπὸ τὰ γράμματά του. Μιὰ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μας ἔξη χρόνων, μὲ εἶχε πείσει πὼς ὁ Χατζόπουλος εἶτανε ἀξιος νὰλάβει τὴν ἀρχηγία τῆς σοσιαλιστικῆς κινήσεως στὴν Ἑλλάδα. Καὶ κείνο ποὺ ἔλεγε τότε — ὅπως καὶ τώρα — ἀπὸ τὸν ἀγῶνα μας, εἶτανε οἱ τίμοι διανοούμενοι ἀγωνιστῆς. Ὁ Σκληρός, ἀρρωστος, εἶχε ἀποτραβηχτεῖ στὴν Αἴγυπτο. Καλέσαμε τὸ Χατζόπουλο νάρθει ἀπὸ τὸ Μόναχο νὰ γίνεῖ — τοῦ ἔγραφα — «ὁ πνευματικὸς μας

1) Δημοσιεύεται σ' ἄλλη στήλη.

πατέρας. Κι ὁ Χατζόπουλος κατέβηκε στήν Ἑλλάδα, παροικημένος κι ἀπό τή φωνή μας, θαρρώντας ὁ μὸς πὸς εἶχαμε ἐτοιμάσει ὅλη τὴν πρώτη, χοντρή ἐργασία, ὥστε νὰ μὴν ἔμενε γι' αὐτὸν παρὰ ἢ ταιριαχτὴ μὲ τις ἀνώτερες νοητικές του ἱκανότητες.

Δυστυχῶς ὄχι! Τὸν φέραμε στὰ 1914, μέσα σ' ἕνα περιβάλλο πρωτόγονο, μέσα στὶς μικροπονηριές, στὶς καχυποψίες, στὶς προστυχιές, στοὺς ψωρογοῦσμούς καὶ τοὺς σαλιάρικους φαρλατισμούς τοῦ ἀμόρφου Ἑλληνα ἐργάτη. Ἀπὸ τίς πρώτες μέρες ὁ Χατζόπουλος εἶχε χάσει τὰ νερά του. Ζητώντας πρῶτ' ἅπ' ὅλα ἠθικούς ἀνθρώπους, ἀντίκρουζε τὴν παλιανθρωπιὰ ἀκόμη καὶ στοὺς λίγους ἐντελλεκτούς πού εἶχαμε τότε. Ἡ εὐγενική του ἀπάθεια νὰ ἐνώσει ὅλες τίς σοσιαλιστικὲς δυνάμεις τοῦ τόπου, σκόνταψε ἐκεῖ ὅπου σκοντάφτουν κι ὅλες οἱ δικές μας προσπάθειες: Στὴν ἀμορφωσιά, στὴν ἀνισότητα τοῦ πνευματικοῦ ἐπίπεδου τῶν ἀνθρώπων πού θέλουμε νὰ συναδερφώσουμε. Χρειαζέται, φαίνεται, ἀκόμη κερὸς γιὰ νὰ γίνει ἡ ἰσοπέδωση πρὸς τὰ πάνω καὶ νὰ κολουθήσει ἡ συνεννόηση.

"Ἐτσι ὅταν κάποτε μαζεφτήκαμε ὅλοι οἱ σοσιαλιστές στὴν κἀθούσα τοῦ Δρακοῦλη καὶ εἶχε δοθεῖ ἡ προεδρεία στὸ Χατζόπουλο γιὰ νὰ μᾶς ἐνώσει, ἡ ψυχὴ τοῦ Κώστα πέρασε ἀπὸ ἕνα ἀληθινὸ μαρτύριο. Στὴ φιλοσοφημένη του λογικὴ ἄκουε νάπαντοῦν τὰ ἠλίθια ἐπιχειρήματα τῶν ἄξεστων, ἀκόμη κ' ἑνὸς μεθυσμένου! "Ὡς πού ἕνας ἀπὸ τὸν ὄγλο ἔβηξε ἐκεῖνο πού ὁ Κώστας εἶχε γιὰ τὸ πιὸ ἱερό, τὴ σοσιαλιστικὴ ἠθική του, καὶ μ' αὐτὴ τὴ νευροπάθειά του. Ἀλλοίμονο! ἀπὸ τότες ἔφυγε καὶ μᾶς παράτησε. Κι ὅσο, ἀργότερα, μελετοῦσε τὴν Ἑλλάδα, τόσο μᾶς παρατοῦσε περισσότερο. Βοίσκω τίς δικαιολογίες του σ' ἕνα του γράμμα, τὸ τελευταῖο πού μοῦστειλε, σχετικὸ μὲ τὸ σοσιαλισμὸ στὴν Ἑλλάδα. Ἀξίζει νὰ τὸ τυπώσουμε:

Ἀγαπητὲ φίλε,

Σκέφτηκα τὸ πᾶμα καλύτερα. Ὁ σεβασμὸς στὸν ἑαυτό μου δὲ μὸ ἐπιπέσει νάνακατευτῶ πιά μὲ τοὺς παλιανθρώπους τοῦ ΣΤΕΤΕ. Ἔστω καὶ πολὺ μόντας τους. Μοῦ φαίνονται ὅλ' αὐτὰ ματιοπονίες. Τὸ κήρυγμα τοῦ σοσιαλισμοῦ κατὰ ἕνα πᾶντα εἶναι πρόσοφο ἀκόμη γιὰ τὸ σομιὸ ἐργάτη. Τὸ πρῶτο πού τοῦ χρειάζεται εἶναι νὰ μάθει νὰ διαβάζει καὶ νὰ γράφει καὶ νὰ πάρει μερικὰ ἠθικά μαθήματα.

Εἶναι ἡ πίστη πού σχηματίσα τώρα πού γνώρισα ἀπὸ κοντὴ τὴν πραγματικότητα. Μὲ τὴν πεποίθησή μου αὐτὴ ἐννοῶ νὰ μείνω, χωρὶς νὰ θέλω νὰ ἐπηρεάσω οὔτε σὲ οὔτε κανέναν ἄλλον.

"Ἐτσι, νομίζω, εἶμαστε ἐξηγημένοι.

Σὲ ἀσπάζομαι δικός σου πάντα

Ἄθ. Τοιμισκῆ, 27

Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀπὸ τότε πῆγε νάλλάξει τὴν πραγματικότητά ἀπὸ καὶ πού πίστευε πὸς μπορεῖ νάλλαχτεῖ. "Ὅσοι τὸν εἶδανε νὰ καταφεύγει στοὺς Κοινωνιολόγους, στὸ δεινελισμό καὶ στὴ συνεργασία μὲ τις ἀστικές τάξεις, εἶπαν πὸς ὁ Χατζόπουλος γύρισε στὸ σοσιαλισμὸ τὴν πλάτη. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι πὸς, κυνηγώντας τὴ ρεαλιστικὴ δόξα, ἄλλαξε δρόμο χωρὶς νάλλάξει συναισθήματα. Σὲ μὰ χώρα πού κιντύνει ἀπὸ τὸν κωνσταντινισμό, ὁ Χατζόπουλος δέχονταν νὰ μπεῖ λογοκριτής, στὴν ἐπιθεσία τῶν φιλελεύθερων ἀσπῶν. Ἴδου καὶ πού ἴσως νὰ τοῦ τὸ συχωρέσουν οἱ ἐργό-

μενες σοσιαλιστικὲς γενεές πού θὰ κρίνουν ψυχράμα τὴν τωρινὴ πολιτικὴ ἱστορία τοῦ τόπου.

Μὰ γιὰ ἕνα πρέπει νάμιαστε δέβαιοι: Ὁ Χατζόπουλος, στὸ βάθος τῆς ψυχῆς του, εἶχε μείνει:

λόγος σοσιαλιστῆς πού γνώρισαμε στὰ σοσιαλιστικὰ του γράμματα. Χωρὶς νάνηθεῖ τὸν ἐσωτερικὸ του ἀνθρώπο, ἀναγκάστηκε, στὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸν ἔκρυψε. "Ἄς μὴ μᾶς φανεῖ παράξενο. Εἶναι ψυχῆς πού κρύβονται στὸ καθοῦκι τους ἀμα δὲ βροῦν γέρω τους τὴν ἄμορφη τῶ ἠθικοῦ κόσμου πού νοσταλγοῦσαν. Ἐτσι βλέπουμε κάποτε νὰ σπαίβουν ἀπότομα καὶ τὰ πουλιά τοῦ δάσους μπροστὰ στὰ ἀνθρώπινα βάρβαρα δῆματά μας.

Λίγοι, πολὺ λίγοι πιά φίλου τοῦ Χατζόπουλου μποροῦσαν νὰ διακρίνουν, πίσω ἀπὸ τὸ θώρακα πού φόρεσε, τὸν παλιό τους σύντροφο. Αὐτοὶ ἔβλεπαν ἀκόμη πίσω ἀπὸ τὸ ψεύτικο, σαρκαστικὸ χαμόγελο πού κινούσε μόνον τὰ μῆλα στὰ μάγουλα καὶ ἄφινε τὰ μάτια του καρφωμένα ἄλλοῦ, τὸν ἀστηματία κ' ἐπαναστάτη ἀνθρώπο, πού ὄνειροπόλησε μὰ πιὸ εὐτυχησμένη ἀνθρωπότητα. Ἐναν Ἑλληνα, πού εἶχε ἀγαπήσει τὴν Ἑλλάδα θερά κ' ἔβλεπε στὸ σοσιαλισμὸ τὸ μόνον ἐξυγιαντικὸ γι' αὐτὴν μέσο.

Τὸ πέρασμα τοῦ Χατζόπουλου ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας στάθηκε εὐεργετικὸ. "Ὅ,τι σοσιαλιστικὸ ἔγραψε, θὰ μείνει.

Χατζόπουλος καὶ Σκληρός, Σκληρός καὶ Χατζόπουλος, εἶναι οἱ μόνου ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας διανοούμενου: πού ἐνδιαφέσθηκαν μὲ ζέση γιὰ τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα πού συγκλονίζει σήμερα καὶ θὰ κυριέψει αἴριο τὸν κόσμου. Ὁ Ἑλληνικὸς σοσιαλισμὸς θὰ βλέπει πάντα σ' αὐτοὺς τοὺς πρώτους διαλεχτοὺς πνευματικούς του πατέρες.

Φιλοῦμε καὶ τοὺς δυὸ νεκρούς μας, μὲ ἀγάπη καὶ εὐλάβεια, στὰ φρωτεινά τους μέτωπα.

N. GIANNIOS